

Γεράσιμος Γ. Ζώρας

Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΣΤΟΝ Φ. Σ. ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΘ΄ ΑΙΩΝΑ

[Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Παρνασσός*, τόμ. ΝΣΤ΄ (2015-2020 / 2020), σσ. 63-81]

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Εκατόν πενήντα χρόνια συμπληρώνονται φέτος από την ίδρυση του Παρνασσού, από την ημέρα που τα τέσσερα παιδιά του νομισματολόγου Παύλου Λάμπρου αποφάσισαν να ασχοληθούν συστηματικά και σε μόνιμη βάση με τα γράμματα και τις τέχνες. Και όπως αποδείχθηκε από την πορεία του Συλλόγου, το πρωτοποριακό τότε εγχείρημά τους πέτυχε, αφού κατάφεραν να ανταποκριθούν στις επιταγές των καιρών, βοηθώντας το νεοσύστατο τότε κράτος να διαμορφώσει την πολιτιστική του ταυτότητα. Αλλά και ο εορτασμός της εθνικής επετείου στον Σύλλογο έχει εξίσου μακρά παράδοση που ανάγεται στο 1867, όταν ο Παρνασσός, κατά τον τρίτο χρόνο λειτουργίας του, και υπό την Προεδρία του Μιχαήλ Λάμπρου, αριθμούσε μόλις 83 μέλη. Θα προσπαθήσουμε να κάνουμε μια σύντομη αναδρομή στο ιστορικό του θεσμού αυτού, στον οποίο, όπως θα διαφανεί, πάντοτε απέδιδε μεγάλη σημασία ο Παρνασσός. Συγκεκριμένα, θα εστιάσουμε την προσοχή μας σε δεκατρείς χρονιές, όταν ομιλητές ήσαν οι σημαντικότεροι ποιητές της εποχής¹, σύμφωνα με όσα στοιχεία μπορέσαμε να συλλέξουμε στη Βιβλιοθήκη και το Αρχείο του Συλλόγου. Καταρχάς όμως πρέπει να επισημάνουμε δύο βασικά στοιχεία που διαφοροποιούν τους τότε εορτασμούς από τους μεταγενέστερους: 1^{ον}) ότι πολλοί αγωνιστές του '21 βρίσκονταν ακόμη στη ζωή, γεγονός που έφερνε πιο κοντά –όχι μόνον νοερά αλλά και πραγματικά– τους ομιλητές και τους ακροατές με τις ηρωικές μορφές του Αγώνα, και 2^{ον}) ότι πολλές περιοχές του Ελληνισμού βρίσκονταν τότε ακόμη υπό ζυγό δουλείας, όπως η Θεσσαλία μέχρι το 1881, η Κρήτη, η Μακεδονία, η Θράκη, η Ήπειρος μέχρι το 1913, γεγονός που ωθούσε τους ομιλητές να μην αναφέρονται μόνον στο ηρωικό παρελθόν, αλλά να εμψυχώνουν τους ακροατές και για παρόμοιους σε ανδρεία μελλοντικούς αγώνες. Εξάλλου, και κατά τη διάρκεια του '21, οι ήρωες και οι αγώνες τους είχαν συνδεθεί συνειρμικά με τους Μαραθώνες και τις Θερμπύλες στη συνείδηση των Ελλήνων και των φιλελλήνων, ενώ κατά τη διάρκεια του πολέμου του '40 εμψύχωναν με το παράδειγμά τους τους αγωνιστές του αλβανικού μετώπου και της αντίστασης. Αρκεί να αναλογισθούμε τους στίχους του Παλαμά: *Αυτό το λόγο θα σας πω δεν έχω άλλο κανένα, / μεθύστε με τ' αθάνατο κρασί του '21*. Επίσης θυμίζουμε ότι οι εορτασμοί άρχισαν να τελούνται στη σημερινή μεγάλη αίθουσα του Παρνασσού, από το 1891 κ.ε., όταν ολοκληρώθηκε η κατασκευή του ιστορικού μεγάρου, ενώ παλαιότερα γίνονταν σε διάφορα οικήματα των Αθηνών, όπου κατά καιρούς μεταφερόταν η έδρα του.

Α΄. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1867: ΟΜΙΛΗΤΗΣ ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΣ

¹ Βλ. σχετικά Γεράσιμος Γ. Ζώρας, *Οι λογοτέχνες της Παλαιάς και της Νέας Αθηναϊκής Σχολής στον Φ. Σ. Παρνασσός. Αρχαιακή έρευνα*, Εκδόσεις Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός, Αθήνα 1993.

Ας γυρίσουμε λοιπόν στο μακρινό 1867, όταν στις 24 Μαρτίου, επελέγη ως ομιλητής ο δεκαεξάχρονος τότε Σπυρίδων Λάμπρος², ένας από τους τέσσερις αδελφούς που ίδρυσαν τον Παρνασσό, κατοπινός καθηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1887-1916) και Πρωθυπουργός της χώρας, κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού, το 1916-1917. Ο Λάμπρος αντί για ομιλία απήγγειλε ποίημά του, το οποίο είναι ανέκδοτο, αλλά περιλαμβάνεται σε δύο χειρόγραφες ποιητικές συλλογές που σώζονται στο Αρχείο Λάμπρου, φυλασσόμενο πλέον στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το στιχούργημα που φέρει τίτλο «Εις την ΚΕ΄ Μαρτίου 1867» είναι έκτο κατά σειρά, από τα 32, της συλλογής *Στίχοι, ήτοι λυρικά ποιημάτια Σπυρ. Π. Λάμπρου Ηπειρώτου*, 1867, και δωδέκατο, από τα 15, της συλλογής *Μύρτοι*, 1868. Τα δύο κείμενα έχουν αρκετές διαφορές μεταξύ τους, χωρίς όμως ουσιαστικές νοηματικές παρεκκλίσεις. Τα μηνύματα είναι ξεκάθαρα: υμνητικά για τους αγωνιστές του παρελθόντος και εθνεγερτικά για τους αγωνιστές του μέλλοντος. Το ποίημα αποτελείται από δεκαπέντε πεντάστιχες στροφές: στην πρώτη ο ποιητής βλέπει την Ελευθερία σαν μια θεϊκή νύμφη, κόρη της Άνοιξης, που έρχεται στην απελευθερωμένη Ελλάδα, ενώ στη δεύτερη προτρέπει τους νέους να της πλέξουν στεφάνι και τις νέες να της υφάνουν στολή. Στις επόμενες πέντε στροφές γίνεται εκτενής αναφορά στην έκρηξη της επανάστασης και στην ολοκλήρωσή της, με ξεχωριστή μνεία στον Πατριάρχη Γρηγόριο και στον Βύρωνα, ενώ στην όγδοη στροφή μνημονεύεται ο καρπός του Αγώνα, η ειρήνη δηλαδή που επακολούθησε. Όμως στις δύο επόμενες στροφές ο Λάμπρος δηλώνει ότι υπάρχουν δυστυχώς περιοχές που στενάζουν ακόμη υπό τον τουρκικό ζυγό, ενώ ακολούθως αφιερώνει τρεις στροφές στην Κρητική Επανάσταση του 1866, με την ηρωική ήττα στο Βαφέ (στις 12 Οκτωβρίου 1866) και την ανατίναξη της Μονής στο Αρκάδι (στις 8 Νοεμβρίου 1866), αλλά θυμίζει την παλαιότερη νίκη στα Κεραμειά (στις 14 Ιουνίου 1821). Στις δύο τελευταίες στροφές διαπιστώνει ότι ξεσηκώνονται οι υπόδουλοι Έλληνες σε όλες τις περιοχές και γι' αυτό τους προτρέπει να πολεμήσουν ενωμένοι τον Τούρκο κατακτητή:

*Πλην τώρα ήλθε γενικής ελευθερίας ώρα,
ανακινά του Γερμανού το σύμπαν η σκιά,
την βλέπει και τινάσσεται των Θεσσαλών η χώρα,
και της Ηπείρου τα βουνά εκσπώσι φλόγας τώρα,
και του Φιλίππου η πατρίς ολβία μειδιά.*

*Έλθετε, τέκνα της κοινής μητρός μας της Ελλάδος,
ή μία νίκη ένδοξος ή τάφος ευκλεής,
ή ας κοσμή το μέτωπον δάφνης ευώδης κλάδος,
ή θάνατος Λεωνιδών εντός ψυχράς παστάδος
ας ήνε τέρμα ένδοξον Ελληνικής ζωής.*

Οι δύο αυτές στροφές στη συλλογή *Μύρτοι* έχουν ως εξής:

*Αλλά πανελληνίου νυν ελευθερίας ώρα,
επέστη, και ο τύραννος εκ φόβου ωχριά·
δονείται δόρυ πάλλουσα των Θεσσαλών η χώρα,*

² Βλ. σχετικά Γεράσιμος Γ. Ζώρας, «Ο Σπυρίδων Λάμπρος ποιητής», *Παρνασσός*, τόμ. 40 (1998), σσ. 3-24.

*και της Ηπείρου τα βουνά εκσπώσι φλόγας τώρα,
και του Φιλίππου η πατρίς ευδαίμων³ μειδιά.*

*Έλθετε, τέκνα της μητρός πατρίδος, της Ελλάδος,
ή μία νίκη ένδοξος ή τάφος ευκλής,
ή ας κοσμή το μέτωπον δάφνης ευώδης κλάδος,
ή θάνατος Λεωνιδών εντός ψυχράς παστάδος
ας γείνη τέρμ' αντάξιον Ελληνικής ζωής.*

Οι παραπάνω στίχοι είναι δηλωτικοί του τρόπου, με τον οποίο ο μελλοντικός εμβριθής ιστορικός μετέπλαθε ποιητικά τα γεγονότα της εποχής του, αυτά που επρόκειτο, με την πάροδο του χρόνου, να αποτελέσουν την ηρωική ιστορία του τόπου του. Αργότερα θα ήταν όχι ο ποιητής αλλά ο επιστήμονας Λάμπρος που θα καταπιανόταν με αυτά σε ιστορικά μελετήματά του.

Β΄. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1868: ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΟΜΙΛΗΤΕΣ

Κατά το επόμενο έτος, στις 24 Μαρτίου, ημέρα Κυριακή, και ώρα 11 π.μ., σύμφωνα με τα πρακτικά των συνεδριάσεων, «ήρξατο η επί του ορισθέντος θέματος συζήτησις “Να εκτεθώσιν αι βλάβαι ας επέφερεν η Τουρκική κατάκτησις εις την Ελλάδα και τίνες αι εξ αυτής ωφέλειαι, αν υπήρξαν τοιαύται”». Τον λόγον έλαβαν διαδοχικά πέντε ομιλητές: οι Μιχαήλ Λάμπρος, Αριστείδης Ταταράκης, Νικόλαος Λεβίδης, Ιωάννης Αβράς και Σπυρίδων Σακελλαρόπουλος, Πρόεδρος τότε του Συλλόγου. Τα όσα είπε ο κάθε ομιλητής έχουν καταγραφεί αναλυτικά στα πρακτικά. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε μόνον όσα τόνισε συμπερασματικά ο Σακελλαρόπουλος, «παραδεχθείς ότι δια της κατακτήσεως ανεπτύχθη η ιδέα του ελληνισμού και της ενότητας, προσέθηκε ότι προς τούτοις ανεπτύχθη και η της ισότητος, διότι ενώπιον του θρόνου του Σουλτάνου αριστοκρατία δεν ηδύνατο να υπάρξη, και κατά τον Montesquieu δύο πολιτεύματα είνε τα κατάλληλα δια την ισότητα, η δημοκρατία διότι εν αυτή οι πολίται αποτελούσι το παν, και ο δεσποτισμός εν ω οι πολίται δεν είνε τίποτε».

Γ΄. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1871: ΟΜΙΛΗΤΕΣ Α. ΟΛΥΜΠΙΟΣ ΚΑΙ Κ. ΙΕΡΟΚΛΗΣ

Για τον εορτασμό που τελέσθηκε μία τετραετία αργότερα, το 1871, όταν συμπληρώθηκαν τα πενήνταχρονα του ξεσηκωμού, βρίσκουμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες στη *Λογοδοσία* του τότε Προέδρου Χρήστου Λόντου. Αυτός μεταξύ άλλων αναφέρει: «Εγγιζούσης της ημέρας καθ' ην απανταχού της Ελλάδος έμελλον να τελεσθώσι πανηγύρεις επί τη πεντηκονταετηρίδι της Ελληνικής ανεξαρτησίας και να ψαλλώσιν ιεραί δοξολογίαι επί τη ανακομιδή των λειψάνων του αιμνήστου μάρτυρος του γένους Γρηγορίου του Ε΄, ο ημέτερος Σύλλογος, θέλων ίδια να εκδηλώση την αμάραντον ευγνωμοσύνην προς τους άνδρας εκείνους, οίτινες ετέλεσαν το μέγα της επαναστάσεως ημών δράμα και εκληροδότησαν ημίν την Ελλάδα ελευθέραν, απεφάσισε και ανέθηκε εις τριμελή επιτροπήν συγκροτηθείσαν εκ των κκ. Αχιλλέως Παράσχου, Αλεξάνδρου Ολυμπίου και Ιω. Καμπούρογλου, όπως σκεφθή και προτείνη κατάλληλον τρόπον εορτάσεως της μεγάλης ταύτης ημέρας. Η

³ Αρχικά είχε γραφεί η λέξη *ολβία*, στη συνέχεια διαγράφηκε και σημειώθηκε πάνω από τη γραμμή η λέξη *ευδαίμων*, η οποία υπάρχει στην αντίστοιχη θέση του ποιήματος της συλλογής *Στίχοι*. Ως εκ τούτου φαίνεται ότι η επεξεργασμένη μορφή του ποιήματος είναι αυτή που περιλαμβάνεται στη συλλογή *Μύρτοι*.

επιτροπή αυτή αποφάσισε όπως πανηγυρισθή η πενηκονταετηρίς της Ελληνικής παλιγγενεσίας οριζομένων υπό του Συλλόγου δύο μελών όπως εκφωνήσωσι το μεν έμμετρον λόγον, το δε πεζόν. Τοιούτοι εξελέχθησαν οι κκ. Αχιλλεύς Παράσχος και Αλέξανδρος Ολύμπιος. Αλλ' αντί του πρώτου, κληθέντος υπό του Αγίου Μητροπολίτου Αθηνών, όπως ομιλήση κατά την ημέραν εκείνην εμμέτρως εν τη Μητροπόλει, εξελέχθη ο κ. Κωνσταντίνος Ιεροκλής (...) Παρίστα ωραίον και συγκινητικόν θέαμα η αίθουσα του ημετέρου Συλλόγου την εσπέραν της 24 Μαρτίου 1871 (...) συγκινημένος και χαίρων έβλεπον την αίθουσαν ημών πλήρη επισήμων προσώπων μετά προσοχής και αγαλλιάσεως ακουόντων τους ρητορικούς των νεαρών συναδέλφων ημών λόγους»⁴. Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε ότι ένα ακριβώς μήνα μετά τον εορτασμό, στις 24 Απριλίου 1871, ανέβηκε στο βήμα ο Σπυρίδων Λάμπρος για να απαγγείλει ποίημά του «Επί τη ανακομιδή των λειψάνων του Πατριάρχου Γρηγορίου και τη τελέσει της πενηκονταετηρίδος της Ελληνικής Παλιγγενεσίας»⁵. Το στιχούργημα αποτελούμενο από 35 τετράστιχα, υμνεί τον ηρωικό θάνατο του Πατριάρχη και καταλήγει συνδέοντας πάλι τους παλαιούς αγώνες με τους νέους:

*Και όταν ίδη η Ελλάς, μετά μορφής πενθίμου,
τα τέκνα της την εορτήν τελούντα των νεκρών,
θα είπη “είνε άξιοι της δόξης οι υιοί μου,
αδίκως τώρα κύπελλον ποτίζονται πικρόν”.*

Δ'. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1872: ΟΜΙΛΗΤΗΣ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ Ο ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ

Την επόμενη χρονιά ήρθε η σειρά του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη να υμνήσει τον ηρωικό Πατριάρχη Γρηγόριο. Η τελετή όμως δεν έγινε εντός του Συλλόγου αλλά μπροστά στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου, όπου είχε ανεγερθεί ο φιλοτεχνημένος από τον Γεώργιο Φυτάλη ανδριάντας του εθνομάρτυρα. Εκεί ο μεγάλος ποιητής απήγγειλε, στις 25 Μαρτίου 1872, το γνωστό ποίημά του «Ο ανδριάς του αιιδίμου Γρηγορίου του Ε' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως»⁶, που αρχίζει με τον απευθυνόμενο προς τον ανδριάντα στίχο: *Πώς μας θωρείς ακίνητος;... Πού τρέχει ο λογισμός σου*. Έτσι επειδή τα μέλη του Παρνασσού ήθελαν να παρακολουθήσουν το σημαντικό γεγονός, δεν διοργάνωσαν εορτασμό στον Σύλλογο. Ωστόσο, κατά κάποιον τρόπο συνδέεται και ο Παρνασσός με αυτό το γεγονός, αφού ο Βαλαωρίτης, επίτιμο ήδη μέλος του, τιμήθηκε για την απαγγελία του, την επόμενη ημέρα, με δάφνινο στεφάνι που του προσέφερε ο τότε Πρόεδρος Νικόλαος Λεβίδης. Στη *Λογοδοσία* του γράφει σχετικά: «Ποιητής δε μουσαγέτης προ των πυλών του Πανεπιστημίου δια φλογεράς ωδής και λαούς και μονάρχας συγκινών, χαιρέτα τον Πατριάρχη. Ο Σύλλογος λοιπόν, του γενικού ενθουσιασμού μετέχων, εψήφισε τη προτάσει 24 μελών τη 26η Μαρτίου ψήφισμα, καθ' ο συγχαίρων τω κ. Α. Βαλαωρίτη επί τω ποιήματι, προσφέρει δια του Προεδρείου τω Επιτίμω μέλει αυτού στέφανον δάφνης. Το ψήφισμα τούτο και τον στέφανον ενεχείρισα δια προσφωνήσεως, υπό του Προεδρείου συνοδευόμενος, τω κ.

⁴ Κωνστ. Α. Βοβολίνη, *Το Χρονικόν του Παρνασσού (1865-1950)*, Πρόλογος του Καθηγητού Γεωργίου Π. Οικονόμου, Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήναι 1951, σσ. 53-54.

⁵ Σπυρίδωνος Λάμπρου, *Επί τη ανακομιδή των λειψάνων του Πατριάρχου Γρηγορίου και τη τελέσει της πενηκονταετηρίδος της Ελληνικής Παλιγγενεσίας ποίημα, αναγνωσθέν εν τω Φιλολογικώ Συλλόγω Παρνασσώ*, Εκ του Τυπογραφείου Α. Κετνά και Σ. Οικονόμου, Εν Αθήναις 1871.

⁶ Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, *Τα Άπαντα*, Πρόλογος Σπύρου Μελά, Εισαγωγή – Επιμέλεια Κλ. Παράσχου, Εκδοτικός Οίκος Βίβλος, Αθήναι 1955, τόμ. 2, σσ. 160-164.

Βαλαωρίτη, καταλλήλως απαντήσαντι»⁷. Ο Λεβίδης, σε συνέλευση των μελών, στις 29 Μαρτίου 1872, ανέφερε την αντιφώνηση του ποιητή: «Ευχαριστώ τον Σύλλογον δια την έξοχον τιμήν ην μοι απονέμει. Εγώ απέρχομαι και παρέρχομαι. Χαίρω δε βλέπων ότι η νέα γενεά, ήτις θέλει διαδεχθή τους ημετέρους προγόνους, ους η ασθενής μου φωνή επεχείρησε να εξυμνήση, εκπροσωπείται τόσον καλώς υπό του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού, ου καυχώμαι ότι αποτελώ μέλος. Προσφέρετε, κύριε Πρόεδρε, εις τα μέλη τους εγκαρδίους μου ασπασμούς»⁸. Στην ίδια συνεδρία, έστω και αν είχε παρέλθει η ημέρα της επετείου, «ανεγνώσθη υπό του κ. Γεωργίου Φιλήμονος, τακτικού μέλους, η διατριβή του πατρός αυτού κ. Ιωάννου Φιλήμονος, μέλους επιτίμου, “Βίος Θεοδώρου Κολοκοτρώνη”». Ο ομιλητής κατέδειξε «τον Θ. Κολοκοτρώνην ως ένα των διασημοτέρων ανδρών του εθνικού αγώνος, ένεκα των μεγάλων αυτού υπηρεσιών και της σωτηρίου αποστολής του».

Ε΄. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1873: ΟΜΙΛΗΤΕΣ ΣΠ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ ΚΑΙ Γ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

Μία από τις λαμπρότερες τελετές για την εθνική επέτειο ήταν αυτή που διοργανώθηκε από τον Παρνασσό, κατά το επόμενο έτος. Από τα πρακτικά των συνεδριάσεων των μελών του Συλλόγου πληροφορούμαστε ότι αρχικά ο Πρόεδρος Ελευθέριος Ραφαήλ «εξήγησε τους λόγους αφ’ ων ο Σύλλογος ωρμήθη εις το να τελέση επισήμως την εθνικήν εορτήν της ΚΕ΄ Μαρτίου». Ο ίδιος στη *Λογοδοσία* του αναφέρει επιπλέον τα εξής: «Το πρώτον λοιπόν και μεγαλοπρεπώς κατά την περίοδον ταύτην ο Σύλλογος ετέλεσε την πανήγυριν ταύτην, συγκροτηθείσης κατά την νύκτα της 25^{ης} Μαρτίου εν τη αιθούση ταύτη καταλλήλως τη εορτή διασκευασμένη πολυπληθούς συνεδριάσεως, καθ’ ην ο μεν κύριος Γ. Παράσχος ύμνησεν εις στροφάς ενθουσιώδεις και συγκινητικές τον μέγαν της Ελλάδος αγώνα και την χορείαν των αθανάτων αγωνιστών, ο δε κύριος Σ. Βασιλειάδης απήγγειλε λόγον πανηγυρικών πλήρη αισθήματος και καυστικής παρρησίας»⁹. Εκείνη την εσπέρα ανάμεσα στο πλήθος ήταν και ο νεαρός τότε Γεώργιος Δροσίνης που θα γινόταν μέλος του Παρνασσού μία δεκαετία αργότερα, στις 20 Μαρτίου 1883. Ο ίδιος θυμάται τον λόγο του Βασιλειάδη, ενώ εσφαλμένα αναφέρει ότι έγινε απαγγελία από τον Αχιλλέα Παράσχο, ενώ στην πραγματικότητα επρόκειτο για απαγγελία που έκανε ο αδελφός του Γεώργιος¹⁰. Το ποίημα του Γεωργίου Παράσχου δεν το έχουμε εντοπίσει, αλλά τον πανηγυρικό του Βασιλειάδη, ιδρυτή της Σχολής των Απόρων Παίδων του Παρνασσού, τον επισημίναμε στα *Άπαντά* του¹¹. Σε αυτόν συνδεόταν το ηρωικό παρελθόν με τους αγώνες που έπρεπε να συνεχισθούν, ώστε να απελευθερώνονταν ολόκληρη η πατρίδα. Δηλωτική αυτών των μηνυμάτων του Βασιλειάδη είναι η πρώτη παράγραφος του λόγου του, όπου γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στη Θεσσαλία: «Πόσον ωραιότερον θα ήτο, φίλοι μου, εάν τους λόγους τούτους εις μνήμην και τεκμήριον σεβασμού και έρωτος του μεγάλου των πατέρων αγώνος απήγγελλον ουχί εν μέσω της εστεγασμένης ταύτης και σεμνώς ωραϊσμένης αιθούσης, εμού τε και υμών όλων

⁷ *Λογοδοσία των κατά το Ζ΄ έτος γενομένων, αναγνωσθείσα* τη 14 Οκτωβρίου 1872, υπό Νικολάου Δ. Λεβίδου Προέδρου, Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνησιν 1873, σ. 17.

⁸ Κωνστ. Α. Βοβολίνη, *Το Χρονικόν του Παρνασσού*, ό.π., σ. 59.

⁹ *Λογοδοσία των κατά το Η΄ έτος γενομένων, αναγνωσθείσα* τη 14 Οκτωβρίου 1873, υπό Ελευθερίου Ρ. Ραφαήλ Προέδρου, Εκ του Τυπογραφείου Περιστεράς, Αθήνησιν 1873, σ. 16.

¹⁰ Γεωργίου Δροσίνης, *Σκόρπια φύλλα της ζωής μου*, Φιλολογική επιμέλεια Γιάννης Παπακόστας, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι 1982, τόμ. 2, σ. 70.

¹¹ Σ. Ν. Βασιλειάδης, *Τα Άπαντα. Αττικάί Νύκτες*, Εκ του Τυπογραφείου της Ενώσεως, Εν Αθήναις 1884, τόμ. 4, σσ. 327-348. Βλ. σχετικά Μαρία Δημάκη-Ζώρα, Σ. Ν. Βασιλειάδης. *Η ζωή και το έργο του*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2002, σσ. 415-421.

παρισταμένων εν ειρηναιά περιβολή και ίσως μεμυρωμένη, ουχί εδώ εν μέσω θαμβού φωτός και σιγής ως του τρόμου, αλλ' εκεί, εκεί, κατά τα Θεσσαλικά Τέμπη, εκεί, όπου το χρυσούν όνειρον των πατέρων και η άνασσα ελπίς του μέλλοντος, εν μέσω ευσκίου τινός και καλλιδένδρου φάραγγος, υπό την λαμπράν του ηλίου ακτίνα, χρεμετιζόντων απωτέρω των ίππων και μακράν βροντώντων πυροβόλων και απαστραπούσης της λόγχης και τραγωδούντων μαχητών του πολέμου το άσμα, εκεί υπό τας κροτούσας πτυχάς της ελληνίδος σημαίας και τα αναπαλλόμενα στήθη προς νίκην και εύκλειαν». Στο τέλος του λόγου του, ο Βασιλειάδης ευχόταν να εμφανισθεί ένας μεγάλος άνδρας, ένας μεσσίας, που θα κατόρθωνε να απελευθερώσει και τις περιοχές εκείνες που στέναζαν ακόμη υπό τουρκικό ζυγό. Μάλιστα θεωρούσε πιθανόν αυτός ο άγνωστος ακόμη μεγάλος πατριώτης να γαλουχείτο μέσα στον Παρνασσό: «Είθε, φίλοι μου, είθε τον άνδρα τούτον, του έθνους το στεφάνωμα και σωτήρα, είθε να βλαστήση, να θερμάνη καν και να πνευματώση ο γενναίος και σεμνός ούτος Σύλλογος, του οποίου ο κύκλος είνε τόσον ευρύς και τα μέλη τόσα και τόσα! Είθε αι ευσιώνιστοι αλλά και πικραί ημών εορταί αύται και τα μνημόσυνα πατραγαθιών μεγίστων, είθε να εκκαύσωσιν όσον τάχιστα τα σπλάχνα και αναπτέρωσιν το φρόνημα του πεπρωμένου εκείνου ανδρός, του Μεσσίου τούτου του εθνικού μέλλοντος». Αφού τελείωσε τον λόγο του ο Βασιλειάδης, αναγνώσθηκε πρόταση του ίδιου –από κοινού με τους Ελευθέριο Ραφαήλ και Δημήτριο Κορομηλά– για θέσπιση δραματικού διαγωνισμού στον Παρνασσό. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το δεύτερο άρθρο του υποβληθέντος και εγκριθέντος τότε σχετικού κανονισμού: «Ο διαγωνισμός ούτος θέλει τελείσθαι εν τη αιθούση του Συλλόγου κατ' έτος προς τιμήν της 24^{ης} Φεβρουαρίου, ημέρας καθ' ην η Ελλάς εν έτει 1821 εν Ιασίω ήρατο τα όπλα υπέρ της απελευθερώσεώς της»¹².

ΣΤ'. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1874: ΑΧ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

Τον επόμενο χρόνο, πληροφορούμεθα από τα πρακτικά των συνεδριάσεων των μελών ότι ο εορτασμός έγινε με καθυστέρηση –λόγω των εορτών του Πάσχα–, στις 2 Απριλίου, ημέρα Τρίτη και ώρα 8 ½ μ.μ. Συγκεκριμένα αναφέρεται: «Συνελθόντων μελών 83 και απαρτίας υπαρχούσης, ο Σύλλογος εώρτασε, κατά τα θεσπισθέντα, την εθνικήν εορτήν της 25 Μαρτίου. Τον λόγον παρέχοντος του Επιτίμου Προέδρου, ο μεν κ. Ε. Λυκούδης εξεφώνησε τον πανηγυρικόν της ημέρας, οι δε κκ. Ιω. Καμπούρογλους και Αχιλλεύς Παράσχος απήγγειλαν ποιήματα. Η δε συνεδρίασις διελύθη περί ώραν 10 της νυκτός». Σημειωτέον ότι μερικές εβδομάδες νωρίτερα, στις 18 Μαρτίου 1874, η Εφορία είχε αποφασίσει: «όπως δια την εορτήν της 25^{ης} Μαρτίου διακοσμηθή καταλλήλως η αίθουσα, απεφασίσθη δε ίνα η γεννησομένη δαπάνη μη υπερβή τας 40 δραχμάς». Από αυτή τη χρονιά παρατηρούμε ότι αρχίζει να συμμετέχει στους εορτασμούς της επετείου ο πλέον δημοφιλής ποιητής της εποχής του, ο Αχιλλεύς Παράσχος, απαγγέλλοντας το ποίημά του «Οι νεκροί του Φαλήρου»¹³ που το συνέθεσε ειδικά για την περίσταση αυτή και αναφερόταν στον Καραϊσκάκη. Αξίζει να παραθέσουμε όσα έγραφε εκείνη περίπου την εποχή, στις 3 Νοεμβρίου 1875, σε επιστολή του ένας δεκαπεντάχρονος που κατάφερε να εισέλθει στον Παρνασσό με πολλή προσπάθεια και να ακούσει τον ποιητή να απαγγέλλει κάποιο ποίημά του: «Δεν ηδυνάμεθα να εισέλθωμεν εις την αίθουσαν του Συλλόγου. Ήτο

¹² *Λογοδοσία των κατά το Η' έτος γενομένων*, αναγνωσθείσα τη 14 Οκτωβρίου 1873, υπό Ελευθερίου Ρ. Ραφαήλ Προέδρου, ό.π., σ. 158.

¹³ Αχιλλέως Παράσχος, *Ποιήματα*, Εκδότης Ανδρέας Κορομηλάς, Εν Αθήναις – Εν Κωνσταντινουπόλει 1881, τόμ. 2, σσ. 29-42.

πλήρης. Και βελόνη θα εστενοχωρείτο. Και όχι μόνον η αίθουσα των συνεδριάσεων, αλλά και τα παρακείμενα δωμάτια και οι διάδρομοι και η κλίμαξ αυτή γεμάτη εξ ανθρώπων. Σημείωσε ότι η ώρα δεν είχε παρέλθει και ολονέν προσήρχοντο νέοι ακροαταί. Διότι πρέπει να ηξεύρης ότι ο ψάλτης της *Μαρίας*¹⁴ υπέρ πάντα άλλον είναι γνωστότατος και προσφιλέστατος εις το Αθηναϊκόν κοινόν. Είναι αληθώς εθνικός ποιητής, ουχί κατ' όνομα μόνον. Ημείς όμως πώς να εισχωρήσωμεν εν τη αιθούση; (...) Πού κάθισμα; Και αν ήτο κανέν, παρεχωρείτο εις τα απαύστως συρρέοντα πλήθη κυριών. Τέλος η ώρα επέστη, ο Πρόεδρος έδωσε τον λόγον εις τον ποιητήν, και ιδού αυτός επί του βήματος, έχων εμπρός του ορμαθόν τετραδίων. Και ήρξατο απαγγέλλων (...) Τα χειροκροτήματα ήσαν διαρκή και παρατεταμένα, από καρδίας άπαντα. Εγώ χειροκρότουں ως μαινόμενος, μολονότι έσταζεν άφθονος ο ιδρώς, ένεκα του πλήθους»¹⁵. Αυτός ο ενθουσιώδης φέρελις νέος δεν ήταν άλλος από τον Κωστή Παλαμά που θα γινόταν κι αυτός, δέκα χρόνια αργότερα, στις 24 Μαΐου 1884, μέλος δραστήριο του Παρνασσού και θα ανέβαινε πάνω από είκοσι φορές στο βήμα του Συλλόγου ως ομιλητής.

Ζ'. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1875: ΑΧ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ ΚΑΙ Φ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ

Τον επόμενο χρόνο, πάλι ο εορτασμός είχε ιδιαίτερα πανηγυρικό χαρακτήρα. Από τα πρακτικά πληροφορούμεθα ότι «εγένετο τη 25^η Μαρτίου 1875, ώρα 8 μ.μ. Συνελθόντων μελών 66 και απαρτίας γενομένης, ο μεν κ. Φοιλοποίμη Παρασκευαΐδης εξεφώνησε λόγον πανηγυρικόν, ο δε κ. Αχιλλεύς Παράσχος ποίημα κατάλληλον, “Οι δύο όρθροι” επιγραφόμενον. Η συνεδρίασις ελύθη περί ώραν 9 ¾ μ.μ.». Πρόκειται για εκτενές στιχούργημα που στα *Άπαντα* του Παράσχου φέρει τον τίτλο «Αι δύο λειτουργία»¹⁶ και στο οποίο ο ποιητής υμνεί αφενός τη λειτουργία που έγινε την παραμονή της Άλωσης στην Αγία Σοφία, με την παρουσία του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, και αφετέρου εκείνη που έγινε στην Αγία Λαύρα, με την παρουσία των οπλαρχηγών του Αγώνα. Το ποίημα αρχίζει με τους εξής στίχους:

*Ακόμα στην αγιά Σοφιά δε σβέσθη το καντήλι,
ακόμα δεν την έσυρεν ο Μουχαμέτης δούλα,
και ψαλμωδί' ακούεται εις την Ωραία Πύλη·
ακόμα είναι Χριστιανή, ακόμα Ελληνοπούλα.
Της κορυφής της ο σταυρός φιλιέται στόμα στόμα
με τον γαλάζιον ουρανό σαν κόρη και πατέρας·
θαρρείς πως αποχαιρετά το πατρικό του δώμα.
Αχ! είναι η παραμονή της δίσεχτης ημέρας.*

Η'. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1876: Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

Από τα πρακτικά των συνεδριάσεων των μελών του Συλλόγου μαθαίνουμε ότι τον επόμενο χρόνο ο εορτασμός «εγένετο εν ταις αιθούσαις του Δημαρχείου τη 25^η Μαρτίου, ημέρα Πέμπτη, και ώρα 8 ¼ μ.μ. Κηρυχθείσης της ενάρξεως της συνεδριάσεως, ο κ. Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος, λαβών τον λόγον, εξεφώνησε τον πανηγυρικόν της Εθνικής Εορτής. Η συνεδρίασις λύεται περί ώραν 9 ½ μ.μ.». Ήταν, λοιπόν, ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, ο πατέρας της νεότερης ελληνικής

¹⁴ Ο.π., τόμ. 3, σ. 191.

¹⁵ Κωστή Παλαμά, *Άλληλογραφία*, Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, τόμ. 1, σσ. 3-4.

¹⁶ Αχιλλέως Παράσχου, *Ποιήματα*, ό.π., τόμ. 2, σσ. 11-28.

Ιστορίας, ο καταλληλότερος δηλαδή ομιλητής, εκείνος που το 1876 εξύμνησε από το βήμα του Παρνασσού τον υπέρ της Ελευθερίας αγώνα.

Θ΄. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1877: ΑΧ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ ΚΑΙ ΑΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Την 25^η Μαρτίου 1877, ομιλητής ορίστηκε ο δικαστικός Αριστείδης Οικονόμου, ενώ ο Αχιλλεύς Παράσχος απήγγειλε το ποίημά του «Στιγμής πλάνη»¹⁷ γραμμένο για την περίπτωση και αφιερωμένο «τω γενναίω φίλω Γεωργίω Γουσίω μαχητή του Θεσσαλικού Αγώνος». Ενδεικτικά αναφέρουμε τους τέσσερις πρώτους στίχους, από τους οποίους διαφαίνεται ότι το βάρος του ποιήματος δεν πέφτει τόσο στην εξύμνηση των ηρώων του παρελθόντος, όσο στην αφύπνιση των πατριωτών του παρόντος:

*Δεν αναιβαίνω τη βραδυά, δεν αναιβαίνω τούτη
στο βήμ' αυτό μ' όψι χλωμή σα νεκρικό λουλούδι·
θενά μυρίσ' η Μούσα μου θυμάρι και μπαρούτι,
και από φλόγα τουφεκιού θα βγάλω το τραγούδι.*

Ι΄. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1878: ΑΧ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ ΚΑΙ ΤΙΜ. ΦΙΛΗΜΩΝ

Τον επόμενο χρόνο, τα μέλη του Παρνασσού θα συγκεντρωθούν στο Δημαρχείο για να εορτάσουν την εθνική επέτειο. Στα πρακτικά σημειώνονται τα εξής: «Συνεδρίασις 589 (29). Εγένετο τω Σαββάτω 25 Μαρτίου 1878, ώρα 8 ½ μ.μ. εν τω Δημαρχείω. Έκτακτος Προεδρεύοντος του Τακτικού Προέδρου. Κηρυχθείσης της ενάρξεως της συνεδριάσεως εν μέσω πλήθους πολλού ο κ. Τιμολέων Φιλήμων αναβάς το βήμα εξεφώνησε τον πανηγυρικόν της εορτής, ο δε κ. Αχιλλεύς Παράσχος κατάλληλον ποίημα. Η συνεδρίασις ελύθη περί ώραν 9 ¾ μ.μ. Συγκεκριμένα ο Παράσχος θα απαγγείλει τότε το ποίημά του «Θούριος»¹⁸. Η πρώτη και τελευταία στροφή του ποιήματος, οι οποίες αναφέρονται, όπως και οι υπόλοιπες, περισσότερο στο παρόν και λιγότερο στο παρελθόν, έχουν ως εξής:

*Στ' άρματα! στ' άρματα! Χτυπά της Λαύρας η καμπάνα·
Αχ! Η γλυκειά της η φωνή "Χριστός ανέστη" ψάλλει.
Η Αμαζόνα εξύπνησεν, εξύπνησεν η Μάνα·
μαζή με την Ελευθεριά θα ταξειδέψη πάλι!
Λουλούδια το ταξείδι τους και φως να το χρυσόνη·
στ' άρματα! στ' άρματα, παιδιά του Λάμπρου του Κατσώνη!
(...)*

*Στ' άρματα! στ' άρματα κ' εμπρός σε χάρο τιμημένο·
σε χάρο είπα; ... Και γιατί; ... ποιος ξέρει, ποιος το ξέρει,
αν δρόμο δεν ανοίξωμε με δάφναις σκεπασμένο; ...
Έχει μεγάλη δύναμι τ' απελπισμένο χέρι!
δεν αναστήθηκ' η Ελλάς για να τη φάγ' η λήθη,
και δεν πεθαίνει ο αϊτός ποτέ του σαν ορνίθι!*

ΙΑ΄. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1879: ΑΧ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ ΚΑΙ ΤΙΜ. ΦΙΛΗΜΩΝ

¹⁷ Ο.π., τόμ. 2, σσ. 60-65.

¹⁸ Ο.π., τόμ. 2, σσ. 109-113.

Το 1879, θα ανεβούν στο βήμα οι ίδιοι ομιλητές, ο Παράσχος και ο Φιλήμων, δεν γνωρίζουμε όμως ποιο ποίημα απήγγειλε τότε ο ποιητής. Γνωρίζουμε πάντως ότι ένα χρόνο αργότερα, στις 8 Φεβρουαρίου 1880, απήγγειλε από το βήμα του Παρνασσού το ποίημα «Αθήναι (ΚΕ΄ Μαρτίου 1879)»¹⁹, μεγάλο μέρος του οποίου είχε ως θέμα τους σχετικούς με την 25^η Μαρτίου εορτασμούς του Παρνασσού που, σύμφωνα με τον Παράσχο, η νεολαία εκείνης της εποχής, εξαιτίας της ξενομανίας της, δεν εκτιμούσε όσο θα έπρεπε. Το σχετικό απόσπασμα –διαλογικής μορφής– έχει ως εξής:

*«-Αχ, λέγει ένας· πληκτική θα ήναι η βραδυά μας·
Απόψε είναι και τα δυνά κλεισμένα θέατρα μας.
Στα Σολωνεία πάντοτε... Αν κλείσουνε κ' εκείνα; ...
Είν' ανυπόφορο να ζη κανείς μεσ' στην Αθήνα!
Πτωχό Παρίσι!...» και πικρά ο δυστυχής στενάζει.
Αλλ' ένας άλλος απαντά· «-Νομίζω πως γιορτάζει
ο Σύλλογος του Παρνασσού μια εθνική ημέρα·
την πλήξι ας αλλάζωμε· πηγαίνωμ' εκεί πέρα...».
«-Ω, δε βαρύνεσαι! Αγαπάς να τρέχης στους συλλόγους;
Ό,τι ακούς εδώ κ' εκεί θ' ακούσης· λόγους, λόγους!
«-Ποιος θα μιλήση;». «-Κάποιος, θαρρώ, Βαλαωρίτης».
«-Δεν τον γνωρίζω· ζη αυτός ή είναι μακαρίτης;».
«-Αφού σε λέγω τη βραδυά πως τούτη θα μιλήση...
Του κάκου, βλέπω, φίλε μου, επήγες στο Παρίσι!».
«-Καθόλου, μη βιάζεσαι· των ποιητών η γλώσσα,
ανάθεμά την, φλυαρεί κι' από τον τάφο τόσα...».
Ένας που έμενε βουβός επήρε κατά τύχη
του Παρνασσού το πρόγραμμα· διαβάζει ξεροβήχει
και λέγει· «-Πόση πάλι
θάχει χαρά και Όλυμπος και Κίσαβος μεγάλη!
Θα τους φορτώση ο ποιητής με Λαύραις και μηλιόνια,
με κλέφταις κι' αστραπόβροντα... Ας παν κατά διαβόλου!
Σιχαίνομαι τους ποιητάς, σιχαίνομαι τ' αηδόνια!».
Ο δυστυχής· ήτον κουφός! Δεν άκουε καθόλου.*

Και συνεχίζει παρακάτω, απογοητευμένος ο Παράσχος:

*Σπάστε τη λύρα, ποιηταί· ναι, σπάσετε τη λύρα,
που τέτοια χρόνια επίβουλα σας χάρισε η μοίρα!*

Σχετικά με την απαγγελία αυτού του ποιήματος, διαβάζουμε στο φύλλο της 9^{ης} Φεβρουαρίου 1880 της εφημερίδας *Μπάκακας*, τα εξής: «Η χθεσινή εσπέρα εν τω Παρνασσώ ήτο μαγεία. Είχε αναβή το βήμα ο Αχιλλεύς Παράσχος. Άπειρος κόσμος συνωθείτο, άπειρος ίνα τον ίδη απαγγέλλοντα. Του Παράσχου και η ομιλία, και το όμμα, και η όψις, και η κόμη, όλα είναι ποιήσις. Όταν ίσταται επί του βήματος με την περιπαθή του εκείνην μορφήν, είναι βασιλεύς, αυτοκράτωρ. (...) Απήγγειλε το 1821 και το 1879. Κατήλθεν εκ του λαμπρού ουρανού του '21, εις τον σημερινόν βόρβορον. Και εν τη καθόδω ταύτη ο Ποιητής ήτο εις το λαμπρότερον ύψος του».

¹⁹ *Ο.π.*, τόμ. 2, σσ. 174-186.

ΙΒ΄. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1884: ΕΚΘΕΣΗ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

Για τα αμέσως επόμενα χρόνια δεν έχουμε στοιχεία, σχετικά με τους εορτασμούς της εθνικής επετείου. Ωστόσο, στις 25 Μαρτίου 1884, λαμβάνει χώρα μια σημαντική εκδήλωση του Παρνασσού, την οποία είχε συνδιοργανώσει με την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, τα εγκαίνια δηλαδή της Έκθεσης των κειμηλίων του Αγώνα. Στην οργανωτική επιτροπή μετείχαν από την πλευρά του Παρνασσού μεταξύ άλλων ο Αχιλλεύς Παράσχος, ο Νικόλαος Πολίτης, ο Γεώργιος Δροσίνης, υπό την Προεδρία του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου. Η Έκθεση στεγάσθηκε στην μεγάλη αίθουσα του Πολυτεχνείου, για δύο εβδομάδες, και την επισκέφθηκαν 23.599 άτομα. Τα εκθέματα²⁰ ήσαν χωρισμένα σε τέσσερις κατηγορίες: εικαστικά έργα, όπλα, χειρόγραφα και αντικείμενα. Όλα αυτά αποτέλεσαν στη συνέχεια τον πυρήνα του Μουσείου της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας που στεγάζεται στο μέγαρο της Παλαιάς Βουλής.

ΙΓ΄. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 1900: ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΜΑΤΕΣΗΣ ΚΑΙ ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Θα τελειώσουμε με το ξημέρωμα του νέου αιώνα, όταν στις 24 Μαρτίου 1900, ο Παλαμάς έλαβε μέρος στον εορτασμό της εθνικής επετείου που διοργάνωσε ο Παρνασσός, και απήγγειλε «Το σάλπισμα»²¹, ενώ τον πανηγυρικό εκφώνησε ο νομομαθής Αντώνιος Μάτεσης. Ο τότε Πρόεδρος Τιμολέων Αργυρόπουλος ανέφερε στη *Λογοδοσία* του μεταξύ άλλων τα εξής: «Τον καταπεσόντα ενθουσιασμόν επί τη επετείω της μεγάλης ημέρας της 25 Μαρτίου, εφιλοτιμήθη εφέτος να αναζωπυρώση σωματείον της πόλεως, όπερ φιλοτίμως προς τούτο συνέστη. Την παράκλησιν φιλοτίμως απεδέχθημεν και την μεν προτεραιάν της εορτής εν τη αιθούση του Συλλόγου ο κ. Α. Μάτεσης και ο κ. Κωστής Παλαμάς ημέτεροι συνάδελφοι, ο μεν δια λόγου καταλλήλου, ο δε δια ποιήματος εξήραν το μεγαλείον της ημέρας, την δ' ημέραν της εορτής μετέσχομεν της τελεσθείσης εν τη πλατεία του Ζαπτείου πανηγύρεως και της κατόπιν διαδηλώσεως, εν σώματι μεταβάντες, παρακολουθούντων των μαθητών των Σχολών των απόρων παιδών»²². Όσον αφορά στο ποίημα του Παλαμά, αρκεί να αναφέρουμε ότι το είχε συνθέσει δύο χρόνια νωρίτερα, το 1898. Με αυτό προτρέπει τον *τεχνίτη* των ρυθμών να αφήσει κατά μέρος όχι μόνον τη *λύρα που ρωτάει με τους σκοπούς τους χίλιους, / τα μακρινά και τάφραστα, τις νύχτες και τους ήλιους*, αλλά και τη φλογέρα την *ονειρολαλούσα*, καθώς και την *άρπα που ανεβάζει / προς τους Ολύμπους των θεών τους ύμνους των ωραίων*. Σύμφωνα με τον Παλαμά, η Μούσα πρέπει τώρα να εμφορείται από πατριωτικά αισθήματα και να εμπνέει εθνεγερτικούς σκοπούς και στίχους που ταιριάζουν μόνον με πολεμιστήριο σάλπισμα. Γι' αυτό προτρέπει στη συνέχεια:

*Τη σάλπιγγα, τη σάλπιγγα γαύρα στο χέρι δράζε
κ' ένα μεγάλο κράξιμο με τη φωνή της κράξε,
και κάμε τον ολόγυρα τον ήσυχον αέρα
μια τρικυμία από καημούς και από θυμούς φοβέρα·*

²⁰ Έκθεσις μνημείων του ιερού αγώνος, τη επιμελεία του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού και της Ιστορ. και Εθνολ. Εταιρείας της Ελλάδος, Κατάλογος, Εκ του Τυπογραφείου της Εκθέσεως, Τύποις Γ. Σταυριανού, Αθήνησιν ΚΕ΄ Μαρτίου 1884.

²¹ Κωστή Παλαμά, *Άπαντα*, Εκδόσεις Μπίρη, τόμ. 5, σ. 322.

²² Κωνστ. Α. Βοβολίνη, *Το Χρονικόν του Παρνασσού (1865-1950)*, ό.π., σ. 235.

*πότισε τη χαλκόστομη με το δικό σου νάμα
και τη στριγγιά της τη βοή κάμε την ένα θάμα.
Φύσηξε μ' όλο το βοριά που ακούς βαθιά στα στήθη,
και προς τα πλήθη σάλπισε, και σύναξε τα πλήθη,
και σαν προφήτης φάνταζε, σα γόης αγνάντια στάσου,
και ώς και τους νόμους άλλαξε με τα σαλπίσματά σου
και μάγεψε τα μάτια τους και μάγεψε τ' αυτιά τους.*

Το ποίημα τελειώνει με την προτροπή το σάλπισμα να ανακαλέσει τη Μνήμη και να υμνήσει τη Θυσία, την καταλύτρα της σκλαβιάς, την άτρεμη παρθένα, / που τα μαρτυρικά φτερά πάντα κρατεί ανοιγμένα. Το σύμβολο που χαρακτηρίζει το συγκεκριμένο ποίημα με τον βροντερό και δυνατό ήχο του, ίσως ενέπνευσε και τον Άγγελο Σικελιανό, όταν αποχαιρετούσε τον νεκρό Παλαμά, στις 28 Φεβρουαρίου 1943, και βροντοφώναζε ώστε να ακουστεί από τους νέους κατακτητές της χώρας:

*Ηχήστε οι σάλπιγγες... καμπάνες βροντερές,
δονήστε σύγκορμη τη χώρα, πέρα ως πέρα.
Βογγήστε τύμπανα πολέμου... Οι φοβερές
σημαίες, ξεδιπλωθήτε στον αέρα!*

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Τον ταγό της Νέας Αθηναϊκής Σχολής θα ακολουθήσουν και τα άλλα μέλη της στο βήμα του Παρνασσού. Θα υμνήσουν την εθνεγερσία, με ποιήματα που απήγγειλαν κατά τους εορτασμούς της 25^{ης} Μαρτίου, ο Αριστομένης Προβελέγγιος, το 1902 και το 1907, και ο Ιωάννης Πολέμης, το 1903 και το 1904, και ο Γεώργιος Στρατήγης το 1908 και το 1909.

Είναι προφανές ότι οι πρωταγωνιστές του Αγώνα κατηύθυναν τον ρουν της νεώτερης Ιστορίας μας, επιτυγχάνοντας την πολυπόθητη απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό. Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι η διαιώνιση και απαθανάτιση των ηρωικών αυτών γεγονότων και η καταγραφή τους στη συνείδησή μας ως ιστορική και πολιτισμική παρακαταθήκη οφείλεται εν πολλοίς στη μεσολάβηση των ανθρώπων του πνεύματος, ιστορικών και λογοτεχνών. Γι' αυτό και ο Παρνασσός θα εξακολουθήσει, όπως πάντα, αφενός να αποτίει τιμή στις ηρωικές μορφές της Παλιγγενεσίας, και αφετέρου δεν θα παύσει να τιμάει και εκείνους που εξύμνησαν τις θυσίες και τις νίκες τους, εκείνους που από το βήμα αυτό αναβίωσαν τις λαμπρές σελίδες του '21, εκείνους που με φλογερούς στίχους, όπως ο Παράσχος και ο Παλαμάς, ή με εμπειριστατωμένους λόγους, όπως ο Λάμπρος και ο Παπαρρηγόπουλος, κατέδειξαν τον ηρωισμό των αγωνιστών και της Φυλής.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Σπυρίδωνος Λάμπρου, «Εις την ΚΕ΄ Μαρτίου 1867» (Συλλογή Στίχοι)

*Θεά σεπτή με στέφανον ηρώων εστεμμένη,
και εις την όψιν φέρουσα ρόδα της καλλονής,
ως κόρη της ανοίξεως ανθοστεφής προβαίνει,
κ' εις τα εδάφη μας χαράν και ευθυμίαν ραίνει,
ως κόρη τις ουράνιος, ως δρόσου τις ρανίς.*

*Έλθετε, νέοι· δρέψατε τα άνθη των λειμώνων
και με στεφάνους πλέξατε αυτής την κεφαλήν,
τρέξατε κόραι, πνίξασαι του έρωτος τον στόνον,
μίαν σημαίαν ράψατε, των εθνικών αγώνων
και της ελευθερίας μας καλλιπρεπή στολήν.*

*Ως σήμερα ο Γερμανός εις τας αγίας χείρας
κρατών σταυρόν, το σύμβολον ποιμένος του Χριστού,
ηυλόγει της πατρίδος μας τους ευκλείεις σωτήρας,
ενώ αυτός, της δουλικής πρώτος αντάρτης μοίρας,
εκράτ' εις την αριστεράν την σπάθην μαχητού.*

*Ήτο ημέρα ευτυχής, καθ' ην ο δούλος Έλλην
απέσπα τας αλύσσεις του συντρίβων τον ζυγόν.
Μη θέλων υπό δουλικήν να κρύπτηται νεφέλην
των Τούρκων απεδίωκε την έντρομον αγέλην,
Έλλην Ελλήνων φάλαγγας ατρόμους οδηγών.*

*Κ' εις σάλπισμα αιφνίδιον εσείσθησαν τα όρη,
η ημισέληνος ταχύ κατέπεσεν ωχρά,
και εις τας κόμας των λιτάς γενναίοι οπλοφόροι
το καρνοφύλλι έδενον, και έπαλλον το δόρυ,
ενώ εσκίρτα και η γη, η πρότερον ψυχρά.*

*Μία σημαία έπιπτε, μία υψούτο άλλη,
σημαία Τούρκων έπιπτε, κ' υψούτο ο σταυρός.
Ελευθερία, άνοιξίς, δύο χαρίτων κάλλη
ενώνονταν· το εν αυτών δια του άλλου θάλλει,
και την Ελλάδα θάλπουσιν αμφοτέρα αβρώς.*

*Παρήλθον χρόνοι... έβαψε το αίμα των μαρτύρων
την άλλων χρόνων μνήμονα ελευθερίας γην.
Φρικτός εμάνη των μαχών ο Σατανάς ο είρων,
ενώ νοσών απέθνησκε κάτω εδώ ο Βύρων,
Τυρταίος θέλων μ' άσματα να δώση αρωγήν.*

*Αλλά παρήλθεν η οργή, κ' η φρίκη των πολέμων
και ο υπό τα σύννεφα κρυπτόμενος αστήρ
εις την αιθρίαν έχυσε το φως του υποτρέμον,
και Ελευθέρα η Ελλάς ανέλαμψεν ευδαίμων,*

αφού της ευτυχίας της ευρέθη ο δοτήρ.

*Κακή πλην μοίρα εις το φως άπασα δεν εδόθη,
και έμεινε το πλείστον της εις σκότη, αφανές.
Αλλά τους δούλους δύναμις μία και μόνη ώθει,
προς την μητέρα οι αυτοί ήλαννον τούτους πόθοι,
ας τους εχώρισ' απ' αυτής δρέπανον απηνές.*

*Πολλάκις είπον “σε ποθώ” προς την μητέρα μάτην·
μαρτύρων αίμα έρραινε την κόρην κρουνηδόν,
και την φωνήν εκπέμποντες αυτήν την θερμοτάτην,
ματαίως την εξέπεμπον σπαρακτικήν, υστάτην,
και ως ηχώ ηκοούετο μυχία αληδών.*

*Αλλά βροντήν αντί φωνής, και αντί πόθου σφαίραν
λαμβάνουσα η τολμηρά των νήσων Αμαζών,
την ζέσιν της απέδειξε μεγαλοπρεπεστέρα,
κ' ελευθερίας προ αυτής διήνοιζεν ημέραν,
δεικνύουσα πώς πολεμεί ο Κρης ο αλαζών.*

*Το έδειξαν τα Κεραμιά η νίκη τι σημαίνει,
και πώς νικάται η Ελλάς έδειξε το Βαφέ,
με ποίας φλόγας και καπνούς την φύσιν περιρραίνει
πυρίτις, υπό μοναχού ηρέμα ηναμμένη,
του Αρκαδίου έδειξαν αι ευγενείς ταφαί.*

*Επάνω εις τα κύματα πώς ίπτανται τα σκάφη,
πώς τα γελώσι μαχητών ψυχοπομποί ταχείς,
εις φύλλα δάφνης αρκετά συχνά ήδη εγράφη,
και το γνωρίζουσι καλώς της Κρήτης τα εδάφη,
και το υμνούν συχνότατα σωθέντες δυστυχείς.*

*Πλην τώρα ήλθε γενικής ελευθερίας ώρα,
ανακινά του Γερμανού το σύμπαν η σκιά,
την βλέπει και τινάσσεται των Θεσσαλών η χώρα,
και της Ηπείρου τα βουνά εκσπώσι φλόγας τώρα,
και του Φιλίππου η πατρίς ολβία μειδιά.*

*Έλθετε, τέκνα της κοινής μητρός μας της Ελλάδος,
ή μία νίκη ένδοξος ή τάφος ευκλεής,
ή ας κοσμή το μέτωπον δάφνης ευώδης κλάδος,
ή θάνατος Λεωνιδών εντός ψυχράς παστάδος
ας ήνε τέρμα ένδοξον Ελληνικής ζωής.*

(24 Μαρτίου 1867)

Σπυρίδωνος Λάμπρου, «Εις την ΚΕ΄ Μαρτίου 1867» (Συλλογή *Μύρτοι*)

*Νύμφη σεπτή το μέτωπον με δάφνας εστεμμένη
και στρέφουσα το βλέμμα της παντού το ιλαρόν,
θυγάτηρ της ανοίξεως ανθοστεφής προβαίνει,
και εις την Ελλάδα άνθεςιν ελευθερίας ραίνει,
τετάρτη Χάρις, αδελφή των παλαιών Ωρών.*

*Έλθετε, νέοι, δρέψαντες τα άνθη των λειμώνων,
και τούτοις περιστέψατε την νέαν κεφαλήν.
Τρέξατε κόραι· πνίξασαι του έρωτος τον στόνον,
μίαν σημαίαν ράψατε των εθνικών αγώνων
και της ελευθερίας μας καλλίπεπλον στολήν.*

*Η εικοστή ανέτειλε και πέμπτη του Μαρτίου,
καθ' ην ο Γερμανός ποτε, λευίτης μαχητής,
το λάβαρον του Έλληνος ηυλόγει νεανίου,
κ' έχρύσονε το μέτωπον παντός παλληκαρίου
ελευθερίας χαροπής χρυσοφαής ακτίς.*

*Ήτο ημέρα ευτυχής· ο δουλωμένος Έλλην
απέσπα τας αλύσεις του, συντρίβων τον ζυγόν.
Υπό δουλείας μη ποθών να κρύπτηται νεφέλην
των Τούρκων απεδίωκε την έντρομον αγέλην,
Έλλην Ελλήνων φάλαγγας ατρόμους οδηγών.*

*Κ' εις σάλπισμα αιφνίδιον εσείσθησαν τα όρη,
η ημισέληνος ταχύ κατέπεσεν ωχρά,
ο κλέπτης την φλοκάταν του κυμαίνουσαν εφόρει,
το καρνοφύλλι έδιδεν αυτώ η φίλη κόρη,
και υπεχώρει έκθαμβος η γη, η χθες ψυχρά.*

*Μία σημαία έπιπτε και ανωρθούτο άλλη·
σημαία Τούρκων έπιπτεν, υψούτο δ' ο σταυρός.
Ελευθερία, άνοιξις, δύο χαρίτων κάλλη,
ασπάζοντ' άλληλα· το εν δια του άλλου θάλλει
και την Ελλάδα θάλπουσιν εν αρμονί' αβρώς.*

*Παρήλθον χρόνοι... έβαψε το αίμα των μαρτύρων
την άλλων χρόνων μνήμονα ελευθερίας γην,
φρικτός εμάνη των μαχών ο Σατανάς ο είρων,
εν ώ απέθνησκ' ο υιός της Αλβιώνος Βύρων,
Τυρταίος θέλων [μ'] άσματα να δώση αρωγήν.*

*Εις την πολέμων την σκηνήν κατέπεσ' η αυλαία·
ήρθη και πάλιν· έλειπε το αίμα κ' η σφαγή,
είχον κηδεύσει των κλεινών σφαγίων τα οστά,
με μυρσινών και με δαφνών είχε στρωθεί ωραία*

κλωνιά η παλαίσασα προς τους τυράννους γη.

Φευ! όλοι δεν εφόρεσαν τον άμπυκα της νίκης!
Φευ! πόσοι πολυστένακτοι κατήλθον εις την γην,
πόσοι οπλίτ' επέβησαν της νεκροφόρου θήκης,
χωρίς να καταβάλωσι το σκέλεθρον της φρίκης,
και δούλοι τούς εθρήνησαν οι φίλοι με σιγήν.

Πολλάκις είπον “ένωσις προς την μητέρα” μάτην·
μαρτύρων αίμα έρραινε την γην των κρουνηδόν,
και την φωνήν του πόθου των βοώντες θερμοτάτην,
φρούδην αυτήν εξέβαλλον σπαρακτικήν, υστάτην
κ' αντηχούσα έτρεχε στονώδης αλγηδών.

Αλλά βροντήν αντί φωνής και αντί πόθου σφαιράν
φιλοδωρούσα τοις εχθροίς η νέα Αμαζών,
την ζέσιν απέδειξε μεγαλοπρεπεστέραν,
όταν ηκούσαμεν ηχώ πολέμου εκεί πέραν,
και μας ηγγέλθη: πολεμεί ο Κρης ο αλαζών.

Εφάνη εις τα Κεραμειά τι θρίαμβος σημαίνει,
και πώς νικάται η Ελλάς εφάν' εις το Βαφέ,
ποίους στέφανους εκ φλογών και τέφρας εξυφαίνει
πυρίτις υπό μοναχού ευτόλμου ανημμένη
του Αρκαδίου έδειξαν αι ευγενείς ταφαί.

Εις των κυμάτων τον αφρόν πώς **άλλονται** τα σκάφη,
πώς τον σκορπίζουν μαχητών ψυχοπομποί ταχείς,
εις φύλλα δάφνης χλοερά ήδη συχνά εγράφη,
και το γνωρίζουσι καλώς της Κρήτης τα εδάφη,
κ' ευγνώμονες υμνούν αυτά σωθέντες δυστυχείς.

Αλλά πανελληνίου νυν ελευθερίας ώρα,
επέστη, και ο τύραννος εκ φόβου ωχριά·
δονείται δόρυ πάλλουσα των Θεσσαλών η χώρα,
και της Ηπείρου τα βουνά εκσπώσι φλόγας τώρα,
και του Φιλίππου η πατρίς ευδαίμων μειδιά.

Έλθετε, τέκνα της μητρός πατρίδος, της Ελλάδος,
ή μία νίκη ένδοξος ή τάφος ευκλεής,
ή ας κοσμή το μέτωπον δάφνης ευώδης κλάδος,
ή θάνατος Λεωνιδών εντός ψυχράς παστάδος
ας γείνη τέρμ' αντάξιον Ελληνικής ζωής.

(24 Μαρτίου 1867)